

FÂTİH MAHMUD PAŞA'YI NEDEN ÖLDÜRTTÜ?*

İstanbul'un Fâtiḥ Sultan Mehmed tarafından zaptedilmesinden sonra, yıkılan Bizans İmparatorluğu gibi, Türk soyundan gelen sadrazamlar dönemi de sona erdi ve onların yerini devşirmeler aldı.

Yeni hükümet merkezinin, ilk devşirme sadrazamı da tarihlerimizde "Velî" lâkabıyla anılan Mahmud Paşa oldu.

Fâtiḥ gibi dünya çapında bir hükümdara, en uzun vekil-i mutlaklığı Mahmud Paşa yaptı. Hükümdarla beraber Bosna, Eğriboz ve Otlukbeli seferlerine iştirak etti. İmparatorluğun büyümesi ve genişlemesi için çalıştı.

Seferde ve cenkte tedbirli hareketleri, ileri görüşleriyle iyi bir kumandan ve diplomat olduğunu ispat etti, Fâtiḥ'e ve yakınlarına kendisini sevdirdi.

İleri görüşlü bir devlet adamı olduğu kadar da dindardı, kültürlüydü. İlim adamlarına kıymet verir, yükselmeleri için gereken yardımı yapardı. Konağı, bilginler için açıktı. Bilginler burada sık sık toplanırlar, birbirleriyle fikir mübadelesi ve münakaşası yaparlardı.

O da Fâtiḥ gibi ilim adamlarını rütbe, mansıb ve dirlik vermek suretiyle himaye etmişti. Devrinde yazılan eserlerin çoğu adına ithaf edilmiş,¹ ölümünden sonra hakkında Menakıbnâme yazılmıştır.²

O da diğer Osmanlı devlet adamları gibi muhtelif yerlere hayır binaları yaptırmıştır. Bu suretle memleketin güzelleşmesine, imar edilmesine çalışmıştır. Aradan yüzlerce yıl geçmesine rağmen bugün bile İstanbulluların ve İstanbul'a taşradan gelenlerin ağızından Mahmud Paşa ismi düşmemektedir.

Seferlerde ün kazanan, geriye adını ebedileştirecek hayır binaları bırakan Mahmud Paşa'nın sonu neden acıklı geçti? Osmanlı topraklarına ülkeler ve şe-

* *Tarih Dünyası*, III/34 (Ekim 1952), s. 1373-1376.

1 A. Süheyl Ünver, *Fâtiḥ Devri Notları*, 23, 65, 67, 69, 70, 97, 98, 103, 104, 131, 132, İstanbul 1948.

2 *Menâkıb-ı Mahmud Paşa-yı Velî* adlı bu eserin bazı nüshaları için; 5070/1, Fatih Millet Ktp. Ali Emiri, nr. 43/3, 6/1, 1136; Süleymaniye Ktp., Bağdadlı Vehbi, nr. 2187/3.

refler katan Sadrazamın yıldızının birdenbire sönmesine, ikbal kapılarının kapanıp sürgün ve çile çekme devresinin başlamasına sebep ne idi?

Mahmut Paşa'nın yaşadığı dönemde ve daha sonraları bu soru üzerinde durulmuş ve cevapları da idarî, askerî ve politik yönlerden verilmeye çalışılmıştır. Fakat Paşa hakkında tarihçilerimizin ileri sürdüğü noktai nazarlar tetkik edilirse çok kere bunların birbirini tutmadıkları hatta reddedildikleri görülür.

Biz bulduğumuz yeni bir vesika ile Paşanın gözden düşme ve öldürülmesini, başka bir zaviyeden ele alacak, bu hususu moral ve psikolojik sebeplerle izah etmeye uğraşacağız.

Meselenin tenkid ve izahına girmeden önce, bir iki satırla, yeni merkezin havası ve içinde yaşadığı ruh hâletini anlatalım. Osmanlılar, köhnemiş Bizans'ın merkezini almakla, Bizanslıların yalnız topraklarına değil, rüşvet, iltimas, entrika, hırs, çekememezlik, devlet işlerine kadınların karışması vs. gibi kötü alışkanlıklara da tevarüs ettiler. Bu suretle Osmanlı imparatorluğu kurulurken, parçalanma ve çökme sebeplerinin tohumları da, tefessüh etmiş eski Bizans merkezine, bol miktarda ekilmiş oldu. Bilhassa post yüzünden, devlet adamları arasında mücadele son haddini buldu. Yazılanlar doğru ise; zehir verilmek(?) suretiyle bizzat Fâtihten Sultan Mehmed'e de suikast yapıldı.

İşte Mahmud Paşa böyle bir intikal devresi ve havası içinde, Fâtihten Sultan Mehmed'e uzun müddet başbakanlık yaptı.

Şimdi Paşayı ölüme sürükleyen psikolojik ve moral sebebi izah etmek için elimizde bulunan vesikanın tenkid ve izahına geçelim.

Topkapı Sarayı Arşivi nr. E. 10161 de kayıtlı, Mahmud Paşa'nın çocukları tarafından Padişaha sunulan bir arıza mevcuttur. Bu mektupta Paşanın çocukları, babalarının terkettiği –adını yazmadıkları– bir kadından bahsederler. Bu kadını Mahmud Paşa hayatta iken boşamıştır. Artık bu aile ile akrabalığı kalmamıştır. Paşanın emlakından ve vakıf gelirinden istifadeye hakkı da yoktur. Bu noktanın gözönünde tutulmasını Padişahın rica ediyorlar.

Bu vesika bir çok karanlık noktaları aydınlattığı için, bu devir tarihi için kıymetli bir vesikadır.

Bilhassa, arızada, Mahmud Paşa'nın öldürülmesinden çok kısa bir zaman sonra, hususî hayatını çok iyi bilen çocukları tarafından malûmat verilmesi, bazı karanlık noktaları aydınlatıyor ve vesikanın değerini bir kat daha arttırıyor.

Ayrıca vesikada, vakıf ve vakfiye hususunda ileri sürdükleri şeylerin doğru olduğunu ispat etmek için, hâlâ yaşamakta olan Sadrazam İshak Paşa (öl. 1487?) ile ulemâdan Muhyiddin-i Manisavî (öl. 1483) şahit gösteriliyor. Tarihsiz

olmasına rağmen vesikanın Fâtiḥ Sultan Mehmed'e 1483 tarihinden önce verildiği açık olarak anlaşılıyor.

İçinde Mahmud Paşa'nın vakıf ve vakfiyesine dair verilen malûmat da doğrudur. Mahmud Paşa birinci Sadrazamlığından ayrılınca 1467 yılında Gelibolu Sancakbeyliğine ve Kaptanı Deryalığa tayin edildi. 1472 yılına kadar bu vazifede kaldı. Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerinde yaptırmış olduğu câmi, mes-cid, medrese ve imaretlerinin vakfiyesini burada yazdırdı. Fakat bu vakfiye sonraları "vâsi" elinde kaybolduğundan 878 yılı Safer ortasında (1473 Temmuz)³ Fenarîzâde Ali Çelebi'ye yeniden yazdırıldı. Bu vakfiye Başbakanlık Arşivi'nde bulunmaktadır.⁴

Vakıf ve vakfiye hususunda, Mahmud Paşa'nın çocuklarının öne sürdükleri iddialar vesikalarla isbat edilebildiği gibi, asıl bizi alâkadar eden ikinci kısım üzerindeki fikir ve düşüncelerimizi ispatlamayı da kolaylaştırmaktadır.

Bu kısımda Şehzâde Mustafa ile Mahmud Paşa'nın arasının açık olduğuna işaret edilmekte ve Mahmud Paşa'nın karısının Şehzâde ile münasebette bulunduğu zımnem ifade edilmektedir.

Bu meseleyi açıklamadan önce, Şehzâde Mustafa'nın ölümüne ve Mahmud Paşa'nın öldürülmesine tekaddüm eden günleri tetkik etmemiz icap eder.

Fâtiḥ Sultan Mehmed, Uzun Hasan seferine çıkmadan önce, eski Veziri Gelibolu Sancakbeyi ve Kaptanı Derya Mahmud Paşa'yı ikinci defa 1472 yılında Sadrazam tayin etti.

Ordu, Uzun Hasan üzerine İstanbuldan 877 yılının 13 Zilkâde Pazar günü (11 Nisan 1473) saat dörtte hareket etti. İki ordu 878 yılının Rebiülevvelinin onuncu Çarşamba günü (4 Ağustos 1473) alaturka saat dörtte Otlukbeli'nde savaşa tutuştu. Fâtiḥ, Uzun Hasan kuvvetlerini yendi ve kaçırttı. Bir çok esir aldı "... Andan Rebiülevvel ayının yirmi dördünde Çarşamba günü Karahisar üstüne.." hareket etti.⁵ Şebinkarahisar kuşatıldı, fakat kale muhafızı Darab Bey, Fâtiḥ'e karşı koyamayacağını anlıyarak şehri 29 Rebiülevvel 878 (24 Ağustos 1473)'de teslim etti. Ağustos sonunda yahut da Eylül'de Mahmud Paşa Sadrazamlıktan azledildi. Bu hususta arizada: "... Babamız kulunuz Uzun Hasan sefe-

3 Bu tarihte Mahmud Paşa ordu ile beraber seferde bulunduğu için söz konusu vakfiyenin sefer esnasında yazılmış olması icap eder.

4 BOA, TT, nr. 251, *İstanbul Vakıfları Defteri*, 108. Ayrıca bkz.: M. Tayyib Gökbilgin, *XI. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livaı*, İstanbul 1952, s. 323. Sözü edilen vakfiye Ali bin Yusuf imzasını taşımaktadır.

5 Bu bilgi TSM Arşivi, nr. E-8306'da yer alan ve Fâtiḥ Sultan Mehmed'in gönderdiği Arapça Fetihnâme'den alınmıştır. Bunun dışında Fâtiḥ'e ait Uygurca bir Fetihnâme daha vardır. Bu Fetihnâme'de savaşın 9 Rebiülevvel Çarşamba günü meydana geldiği yazılmıştır. TSM Arşivi, nr. E. 11980.

rinden mazul gelmek...” denildiği Hayrullah Efendi de bu azlin Cemâziyülevvel’de yapıldığını yazar.⁶

Tarihçiler, bu azlin sebebini, Padişahın kurduğu harp divanında, bütün ümerânın, Uzun Hasan’ın takibi hususunda ısrar ettiklerini, fakat Mahmud Paşa’nın bu fikri kabul etmeyerek Padişahı kızdırmasına hamlelerler. Kanaatimize göre bu bir sebep değil, vesiledir. Bunun böyle olduğunu, Mahmud Paşa’nın Şehzâde Mustafa’nın ölümünü müteakiben öldürülmesi açık surette izah eder. O halde Mahmud Paşa ile Şehzâde Mustafa’nın arasının açık oluşu nasıl izah edilebilir?

Arizada: “Merhum babamız kulunuz seferde iken mezkûr hatun bir gece anda Sultan Mustafa Hazretlerinin vâldesine varıp bir gece anda yattığı ecilden...” şeklinde bir ifade yer alır. Devamında ise, Mahmud Paşa’nın bu gidişe kızdığı ve seferden önce karısını boşadığı, bu suretle kadının Mahmud Paşa ailesine nisbeti kalmadığı yazılıdır.

Hayli zamandır halk arasında Padişahın yakışıklı ve çapkın oğlu Şehzâde Mustafa ile Mahmud Paşa’nın karısının münasebette bulunduğu dair dedikodu vardır.⁷ Hâdisenin cereyanından anlaşıldığına göre, Paşa’nın ismini tesbit edemediğimiz hanımı, kocasının yokluğundan istifade ederek, zaman zaman Şehzâde Mustafa ile buluşmakta ve gönül ilişkisini devam ettirmektedir. Dedikoduya vâkif olan Mahmud Paşa, namusunu temizlemek için seferden önce karısını terketmiş, karısını baştan çıkardığı için. Şehzâde Mustafa’ya karşı da büyük bir kin beslemiştir. Uzun Hasan seferinde Şehzâde ile Paşa’nın karşılaşması aradaki gerginliği arttırır, hatta sert münakaşa ve muhâverelere de yol açar. Şehzâde ile Paşa’nın arasının açıklığı, muhtemel olarak anası Gülşah tarafından Padişaha duyurulur. Fâtihi, ana-oğul ve Mahmud Paşa’ya muhalif olan kesimlerin etkisiyle Mahmud Paşa’ya karşı kin ve nefret beslemeye başlar. Büyük bir ihtimalle sefer esnasında Padişahla Mahmud Paşa arasında da bu mevzua dair uygunsuz konuşmalar yapılmıştır. Nitekim Padişah, seferden döner dönmez, terkettiği karısının kardeşi olan

6 *Hayrullah Efendi Tarihi* IX, 151.

7 Cevat Çelebioğlu “Konya Valisi İken Ölen Fâtihi’nin Oğlu Mustafa’nın Suret-i Vefatı Hakkında Mühim Bir Kayıt” (*Konya Mecmuası*, sayı: 20-21, s.1190-1191) adını taşıyan makalesinde *Câmîü’l-Meknunât* isimli manzum eserden naklen şunları yazmaktadır:

Var idi Sultanun oğlu bir dilir
Adı Sultan Mustafa manend-i şîr
Hüsn ü Yusuf’dan yukarı bir çırağ
Fevt olub andan düşer Han’a firâk
Zanneder Mahmud Paşa’dan bu işi
Kim var idi avretiyle bir işi
Zehr içirmişdir dediler ana ol
Han’ın etti anı hem aklî kabul
Dâvet edüb anı ettirdi helâk
Böyledir çarhın işi ey zât-ı pâk.

Ardından Mahmud Paşa’nın 3 Rabiülâhir 879 yılında öldürüldüğünü yazmıştır.

Defterdar'ın da telkinleriyle, Mahmud Paşa'yı aynı kadınla yeniden evlenmeye mecbur bırakır. Ancak Paşa, karısının nâhoş hareketlerine vakıf olan Mahmud Paşa, ikinci nikâhtan sonra onu yanına Hasköy'e götürmeyip, Edirne'ye gönderir.

Bütün bunlar, Şehzâde ile Paşa'nın arasının çok açık olduğunu göstermeye kâfidir. Bu noktai nazarı, İstanbul'a gelmek isteyen, fakat babası tarafından izin verilmeyen Şehzâde Mustafa'nın şu mektubu da açıkça göstermektedir: "Ben öldükten sonra bana o kadar büyük düşmanlık göstermiş olan Mahmud Paşa Pa-dişahın hizmetinde kalacak, fakat babam benim intikamımı ondan almakta gecikmeyecek, yalnız zavallı annem benim ölümünden dolayı kan ağlayacak..."⁸

Fâtih Sultan Mehmed, karısı ve oğlunun daimî şikâyetleri karşısında, Uzun Hasan meselesini vesile sayarak, Mahmud Paşa'yı sadrazamlıktan azledip yerine Gedik Ahmed Paşa'yı getirir.

O halde Şehzâde ile sevişen Mahmud Paşa'nın karısı kimdir? Biz, Mahmud Paşa'nın bir karısının Zağanos Paşa'nın kızı olduğunu biliyoruz. Zağanos Paşa'nın karısı Fâtih'in kızı Fatma Sultan olduğuna göre, Şehzâde Mustafa'nın kız kardeşinin kızıyla cinsî münasebette bulunmasına imkân vermiyoruz. O halde bu kadın Mahmud Paşa'nın başka bir karısı olmalıdır.

Vesikada bu kadının kardeşinin 1473 yılında Defterdarlık görevinde bulunduğu ifade ediliyor. Elimizde mazbut ve işe yarar defterdarlar listesi olmadığı için bu zat hakkında bir şey söyleyemeyeceğiz. Yalnız bu sıralarda defterdarlık görevini ifa eden Leys Çelebilerden birinin, Fenarîzâde Ahmed Çelebi veya ismini tesbit edemediğimiz başka bir defterdarın kardeşi olması icap etmektedir.

Mahmud Paşa ile hanedan arasındaki sinir harbi bütün şiddetiyle devam ederken Şehzâde Mustafa'nın, ansızın ölmesi, işi içinden çıkılmaz hale sokmuştur. Şehzâdenin ölümü, Fâtih'in sinirlerini iyice bozmuş, bu büyük kayıp karşısında şüpheler vehimler içinde kıvranmaya başlamıştır.

Paşanın düşmanları ve hanedan halkı Padişahı; (Paşa, Mustafa'yı zehirletti, intikamını aldı; matem tutmuyor; siyah elbise giymiyor; evinde gülüyor, eğleniyor, satranç oynuyor) diyerek etki altında bırakmışlardır. Bu durum karşısında âsabı zedelene Padişah, taziyeye gelen Mahmud Paşa'yı: "Mustafa'nın düşmanının hayatta kalması mümkün değildir"⁹ diyerek huzurundan kovup, Yedikule'ye hapsettirmiştir. Birkaç gün sonra da Padişahın idam fermanı ile başı kesilip yaptırdığı câmi yanındaki türbesine gömülmüştür.¹⁰

8 Robert Anhegger, "Mu'allî'nin Hünkâr-nâme'si", *TD*, sayı: I (İstanbul 1948), s. 158.

9 Aynı eser, s. 158.

10 Mahmud Paşa'nın öldürülmesi olayının 879 yılının 3 Rebiülevveli ile 3 Rebiülâhir'i arasında gerçekleştiği ifade edilmektedir. Çoğu defa Şehzâde Mustafa ile Mahmud Paşa'nın ölüm tarihlerinin birbirine karıştırıldığı görülmektedir.

Bütün bunlar Şehzâde Mustafa ile Mahmud Paşa arasındaki düşmanlığı izaha kâfi geldiği gibi, arizayı sunan çocukların kullandıkları ifade ve dil de noktai nazarımızı teyid etmektedir. Mahmud Paşa'nın yetimleri, babalarına ihanet eden bu kadını ana olarak kabul etmemekte, hatta akrabadan bile saymamaktadırlar. Ona karşı, nefret ve kin dolu içlerini arizada gösteriyorlar.

Bilmiyorum, Mahmud Paşa'nın öldürülmesi bu görüşle izah edilirse ve aşağıya yazacağım vesika bu şekilde yorumlanırsa büyük bir hata ve kusur etmiş olur muyum?

Ebkâh Allah'ül-meliki'l mennân ila yevmi'n-nasr-i ve'l-mîzân

Ma'ruz-ı bendegân-ı padişâh-ı âlempenâh hazretlerinin hâk-i pâ-y-i şeriflerine budur kim babamız merhum Mahmud Paşa kulunuzun hâtunu âsitane-i saâdete gelüb asıl merhume vaâf-ı âmdan hariç emlakini ki kable hâl-i hayatında vakf-ı evlâd idip dururdu; şimdi mülktür, vakıf değüldür deyu arzeyelemiştir. İmdi devletlü padişâh-ı âlem-penâh hazretlerine mahfî olmiya kim anun aslı budur kim merhum babamız Gelibolu beyi iken Ağrıboz [Eğriboz] seferine gitmeden evvel mezkûr vakf-ı âmdan hariç olan emlakini sâbika Gelibolu Kadısı Mevlânâ Şeyhcuğaz ve Mevlânâ Serracı ve Davud Hoca huzurlarında vakf-ı evlâd idüb müseccel vakfiye dahi yazdırmıştı. İnkırazdan sonra yine imaretin ala dermiş. Mezkûr kadı ve şühud vefat etdi. Mezbur vakfiye dahi vâsi elinde zâyî olduğu ecilden kanun dahi vakfiyetini inkâr ettiği cihetten Mevlânâ Ali Çelebi huzurunda sabit olub saniyen bir vakfiye dahi yazıldı. Elhaletü Ayas kulunuz ki (okunamıyor) suyu başısıdır (subaşısıdır) ve Süleyman kulunuz ki Navoberî (Navoberde) emindir, bu ma'naya şahiddirler. Ve Mevlânâ müderris Mağnisâvî ki kable Paşaydı vakfiye yazıldığı esnada hazır bulunub merhum demiştir ki Yiğid adamsın bu ma'naya sen dahi şahid ol deyu şahid dutmuş ve sülâhâdan Hızır İlyas nam bir aziz ki merhum babamızın kulunuzun her esrârına vâkıf idüğü meşhurdur, ol dahi bi-aynihi şahâdet eder ve dahi yerlere adamlerümüz gitmiştir, inşallah anlar dahi gelseler gerekdir. Padişah sağ olsun, babamız merhum sadıklarından ve muhiblerinden idi. Biz fakirler dahi padişahın yetimleriyüz. Amma bu kadar tedkikat ki bizden vakfımıza olur, eğer anın nısfı gayirde vaki' olsa ekseri evkaf sabit olmiyaydı bunun birle ki mezkûre hatun merhumun hatunu olub bize hısım dahi değildir, şol sebepten ki zaman-ı mazîde merhum babamız kulunuz seferde iken mezkûre hatun merhum Sultan Mustafa hazretlerinin tabe serahü vâlidesine varub bir gece anda yattığı ecilden gazab idüb eğer ben ana bir dahi yakınlık edersem üç talak boş olasin deyüb müddet-i medide musahabet

edüb kurban itmedükten sonra muttali' olmuş kim buna ilâ-i müebbed derler eğer kurban ederse üç talak boş olur ve eğer etmezse dört ayda bâyisi talak boş olurmuş. Bu sebebden aralarında bürudet olub tefrika olurdu. Bu hususu İshak Paşa hazretleri kulunuz dahi bilürler. Ba'dehu merhum babamız kulunuz Uzun Hasan seferinden ma'zul ittiği sebebden karındaşı dahi defterdar idi. Padişah tarafından cebir vaki' olub alsun dediği ecilden havf idüb berâ-yı maslahat aldı ve etti kim buna kurban etmek had mümteni'dir ve kurban etmez sözün dört ayda yine boş olur deyüb İstanbul'da nikâh ettirüb Hasköy'e yanına getirtmeyüb rast Edirne'ye gönderüb yedi sekiz aydan sonra kendu dahi âherete intikal etdi. Bu takdirce bizim hısımımız değüldür. Bâki kerem ve lütûf ve merhamet ol cenâb-ı âliyenindir. Saye-i âlî müstedam bad.

YAVUZ SULTAN SELİM NASIL PADİŞAH OLDU?

-I-*

Osmanlı Devleti kurulduktan sonra durmadan sınırlarını genişletmiş, İstanbul'un zaptı ile imparatorluk haline gelmiştir. Eski zamanda dünyada hayli değişiklikler olmuştur. Avrupa'da rönesans, reform, ve keşif hareketleriyle büyük bir gelişme ve kıvılcımlanma başlamış, top sayesinde merkezî devletler kurulmuş, matbaanın icadıyla okuyanların sayısı artmış, Amerika'nın keşfi, Afrika'nın cenubundan Hindistan yolunun bulunmasıyla Avrupalılar zenginleşmiş, binnetice duyuş, görüş, düşünce ye yaşayıştta büyük değişiklikler olmuştur. Böylece eski medeniyet ve ticaretin, beşığı olan Akdeniz, eski ehemmiyetini kaybetmiş, onun yerini Atlas Okyanusu kıyıları almıştır.

Ticaret yolunun Akdeniz'den Okyanuslara geçişi Yakın Doğu'da tesirini göstermiş, Osmanlı İmparatorluğunda açıkça hissedilmeye başlamıştır. Malî ve ekonomik sahada meydana gelen bu sıkıntı; evvelce olduğu gibi zaferler ve ganimetlerle kapatılamamış bu yüzden mukataaların satılmasına, iltizama verilmesine ve ağır vergilerin tarhedilmesine sebep olmuştur. Bu suretle imparatorlukta, hususiyile Anadolu kısmında para darlığı, düzensizlik ve huzursuzluk başlamıştır. Mültezimler, âmiller, kısa zamanda zengin olabilmek için reayadan fahiş para almışlar ve halkı hükümetten soğutmuşlardır.

II. Bayezid ve Karakteri

Bu devirde Osmanlı İmparatorluğunun başında, Fâtih Sultan Mehmed'in oğlu II. Bayezid bulunmaktadır. II. Bayezid, gençliğini Amasya'da geçirmiş, padişah olur olmaz, dünya zevklerine tevbe ederek ömrünün arta kalan kısmını memleketin imarına ve kültürün gelişmesine vakf etmiştir. Baba ve dedelerinden kalan gelir kaynaklarını, câmi, medrese, imarethane ve darüşşifa gibi eserlerin yapılması-

* TD, VI/9 (Mart 1954)

na veya devlet ve ilim adamlarına temlikler yaparak İmparatorluğun daha çok mâmur olmasına çalışmıştır. Bu itibarla Avrupa'daki sanat gelişmesine paralel, bizde de Şark anlayışına göre bir imar faaliyeti ve kültür kalkınması olmuştur. Bu sahada Bayezid'in oynadığı rol çok büyüktür. II. Bayezid, hassas, merhametli ve kan dökmekten hoşlanmayan bir padişahı. Bunun için içte ve dışta barış siyaseti güttü. Babası ve dedeleri gibi, ordunun başına geçerek sınırdan sınırı, savaştan savaşa koşmadı. Böylece Osmanlıların askerî sahada ilerlemeleri nispeten durmuş oldu.

Hükümdar, devlet işlerini ikinci plânda tuttu. Buna mukabil din ve kültür hareketlerine çok önem verdi. Bu yüzden "Sofu" lâkabını aldı. Devlet işlerini Sadrazama ve Divan'a bıraktı. Bu hâl, değersiz vezirler zamanında adaletsizlik ve haksızlıklara yol açtı. Bilhassa padişahın son yıllarında haksızlık, zulüm gözle görülür, elle tutulur hale geldi: *"Erkân-ı Devlet ve âyân-ı saltanat sahih a'raz olub daire-i adalet ve insafdan i'raz edüb musahâbet ve ihtilâtları erbâb-ı hû ve mükâleme ve inbisatları eshâb-ı riyyayla olub meratib-ı izzete vusûl ile esircâh-ı gurur-ı emvâl ve esbâb-ı dünya'ya duhul ile mübtelâ-yı nefis-i surur ve mesned-i devletde pür sürur olmuşlardı..."*¹

Baştakilerin haksız ve yersiz hareketleri, diğer idarecilere de sirayet etti. Bu sebepten idareciler, mansıb ve çiftlikleri, eskiden olduğu gibi yarar ve lâıyıkına değil, kendi adamlarına verdiler; bilhassa Tımarlı Sipahiler, devlet adamlarının bu yanlış hareketlerinden çok zarar gördüler. Bu devirde sık sık sefer ve akınlar yapılmadığından, ölümlerinde veya tekaüt oluşlarında mansıblar, yarar kimselelere değil, mukataaya veya devlet adamlarının kullarına verildi. Böylece Tımarlı Sipahiler çok sarsıldılar, devlete karşı küskün tavır takındılar. Çünkü Türk milletini zaferden zafere koşturan, hudutlarda kahramanlık destanları yazdıran Tımarlı Sipahiler, gönüllüler ve akıncılardı. Anadolu ve Karaman kesiminde bu hal yürekler acısı bir hâl almıştı. Bu durumu Şahkulu hareketini teftişe memur olan bir zat şöyle anlatıyor: *"Eğer bu kadar âdemle buluşmak na-ma'kul iken niçin buluşuldu deyu buyurulursa men' olunmakta kusur kalmadı. Buluşulmamağa sa'yolundu, men' olundu, çare olmadı. Bu husus cemi' bilece olan sancakbeyi ve subaşı kullarımızın ma'lûmlarıdır. Ve eğer buluşmağa sebep nedir, muharrik kimdir? deyu buyurulursa teftiş olunacak ma'lûm olur. Şimdiki halde memleket harab oldu. Reayânın ahvali harabdır. Memleketin tedariki gayet gerekdir, düşman günden güne ziyade olub fesadın artırmaktadır. Askerinin içinde Sipah taifesinden çok âdem vardır, ekseri fesadları eden anlardır. Hisara üşüb hisara*

1 Mustafa b. Celâl, *Selimnâme*, TSM Ktp (Revan) nr. 1274, vr. 20b.

muzayika vermişlerdir. Hisar çenginde çağırub söylerlermiş ki: Bir dahi timar satarlar mı? Timarımızı satun alı alı cemi rızkımız tükendi. Timar almağa deve gerek mal gerektir. Yoldaşa timar yoktur. Nerede maldar etrak taifesi varsa, bezirgân oğulları varsa, kadı oğulları, mütevellî oğulları varsa cümlesi ehl-i timar oldular. Padişahın ne kadar aşçısı, seyisi, mehteri vesair hüddamı varsa cümlesi ehl-i timar oldular, yoldaşa dirlik kalmadı. Görsünler, imdi timarı nâmahalle verüb Sipahi taifesini zulmetmekten ne fitneler zahir olsa gerektir.”²

Bu durumdan daha çok Anadolu beylerinin hakim olduğu yerlerin âyan ve eşrafi ile tarikat mensubları faydalandılar, istiklâl peşinde koşan beyler, gözleri Kerbelâ'nın kanları ile bulanana babalar, tekrar hortladılar. Fakir ve masum halkı kandırarak Anadolu birliğini parçalamaya çalıştılar, Turgut-oğulları, Ramazan-oğulları, Karaman beyleri ve diğer boy beyleri bu harekette lider oldular. Böylece guruplaşmış olan halk kütelleri, hedeflerine ulaşabilmek için saltanat yarışına çıkan şehzâdelerin mücadelesini fırsat bildiler.

Kızılbaş Tehlikesi

XIII. Yüzyılda olduğu gibi, XVI. asırda da tarikat mensupları tekrar sahneye atıldılar. Hacı Bektaş-ı Velî'nin tarikat kurduğu Kırşehir'in etrafında; Tokat, Amasya, Yozgat, Çorum yöresinde Kızılbaşlar faaliyete geçtiler. Esasen bu bölge Hacı Bektaş'tan itibaren Alevîler için en büyük çalışma merkezi olmuştu. İlhanlılar devrinde de birçok babalar burada ortaya atıldılar, zaman zaman uygunsuz hareketlere meydan verdiler. Bu uzun faaliyet neticesinde Alevîlik ve Kızılbaşlık burada yaygın bir hale geldi.

Kızılbaşlar, Sünnî olan Osmanlı Devleti'ne gâsıb gözüyle bakıyorlar, fırsat ve zaman buldukça Âl-i Abâ'nın öcünü almak için bayrak kaldırıyorlardı. XVI. yüzyılın başında, İran'da Şîî Safevî Devleti'nin kurulmasıyla Sünnî-Şîî mücadelesi hızlandı ve bu bölge Şîîlerin ileri karakolu vazifesini gördü. Anadolu kızılbaşları, Safavî Devleti'ne kurtarıcı gözüyle bakıyorlar, Şah'ın emrini yerine getiriyorlardı.

Anadolu halk kütelleri arasında çıkan ihtilâflardan, doğu ve güney komşularımızla menfaatperest kimseler faydalanıyorlardı. Anadolu ayaklanmalarının çoğunda dinî, iktisadî, malî, sebepler olduğu gibi siyasî müdahalelerin de büyük rolü vardı. Osmanlı ordusu, Memlûklara yenilmiş itibarını kaybetmişti. Doğuda zayıf Akkoyunlu Devleti'nin yıkılmasına, mirası üzerinde daha kuvvetli bir devletin, Safevî Devleti'nin kurulmasına, seyirci kalmıştı. Bu hataların en büyüğü idi. Çünkü Osmanlı Devleti Fâtih'ten itibaren güney ve doğuda enerjik hamleler

2 İmzasız, tarihsiz arz (TSM Arşivi, E-6187).